

УДК 159.923.2:316

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.34>

ОСОБЛИВОСТІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ КРИЗИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Олександра Стебельська

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна*

Кризи є неодмінною складовою будь-якого процесу розвитку, вони свідчать про проблеми та протиріччя й стимулюють до їх розв'язання. Зокрема, екзистенційні кризи вказують на необхідність переосмислення минулого досвіду, самовизначення, формування стратегій розвитку та пошуку сенсу існування. Ці кризи супроводжуються почуттям безпорадності, невпевненості та розчарування в житті. Переживання екзистенційних криз характерне не лише для окремої людини, але й для цілих суспільств. Сучасне українське суспільство стикнулось з надзвичайно потужною екзистенційною кризою. Ця стаття присвячена аналізу причин, наслідків і шляхів виходу з цієї кризи. Відзначається, що екзистенційна криза спричинена як зовнішніми, так і внутрішніми факторами. Однією з основних причин, які її спровокували, є військова агресія Російської Федерації на території України та прагнення східних сусідів знищити українську націю. Громадяни України не лише об'єдналися проти спільного ворога, але й відчули всі суперечності політичного та соціального життя суспільства. Їхні уявлення про демократичні ідеали, правові принципи та безпеку похитнулись. Це все не могло не накласти відбиток на їх світовідчутті. Складні зовнішні та внутрішні обставини вимагають від нас акумуляції всіх фізичних та духовних ресурсів задля виживання та процвітання нації. Автор звертає увагу, що стоїчні філософські практики можуть стати нам в нагоді; дисципліна бажань, дисципліна дії та дисципліна згоди є тими методами, які можуть допомогти стабілізувати внутрішнє життя кожного з нас, надати сили та впевненості, сприяти розвитку критичного мислення тощо. У статті зазначено, що важливою умовою подолання наявної екзистенційної кризи є чітке окреслення сенсу нашого існування. Для нас таким сенсом є Перемога. Але окрім фізичної перемоги над ворогом, нам необхідна глибинна трансформація суспільної свідомості.

Ключові слова: війна, ненависть, екзистенційна криза, стоїчні філософські практики, сенс існування, духовна трансформація.

Постановка проблеми. Ще Конфуцій застерігав: «Не дай вам Бог жити в епоху перемін». Ця фраза нині є абсолютно актуальною. Ми живемо в епоху, коли створений нами глобалізаційний світ змінюється, відбуваються значні соціальні, політичні та економічні зміни, які зачіпають кожне суспільство, кожну націю, кожну країну. Україна опинилась у вирі цих подій. На цей момент ми обороняємо нашу країну від загарбника, який прийшов на нашу землю та намагається не просто захопити територію, але й знищити саме існування нації. Ми опинились в надзвичайно складній ситуації, оскільки стикнулись з тим, що нашій національній ідентичності та цілісності загрожують окрім зовнішнього ворога, ще й внутрішні негаразди. Корупція, слабка влада, суперечки між різними гілками влади, бажання збагатитись, суцільні втома від війни, втрата надій та розчарування – це лише неповний перелік тих викликів, з якими стикнулось суспільство. Все це є ознаками надзвичайно потужної екзистенційної кризи, яка охопила всю націю. Тому *метою* цієї

статті є висвітлити основні ознаки цієї екзистенційної кризи українського суспільства, виявити її причини та наслідки, окреслити шляхи виходу з цього надскладного внутрішнього дисбалансу.

Розробка наукової проблематики. Оскільки зазначена проблематика є надзвичайно широкою, серед тих, хто її досліджував, можна згадати не лише класиків екзистенціалізму К. Ясперса, Г.-О. Марселя, А. Камю та Ж.-П. Сартра. Представники античної філософії, а саме стоїцизму (Сенека, М. Аврелій, Епіктет), у своїх працях звертали увагу на причини втрати людиною внутрішньої гармонії та шукали шляхи досягнення нею щастя. Стоїчні філософські практики знайшли відгук у сучасних філософів М. Пільюччі, П. Адо та М. Фуко. Оскільки виникнення та розвиток екзистенційних криз пов'язані з порушенням комунікації між людьми, важливо вказати на представників діалогічної філософії М. Бубера, О. Розенштока-Хюсі, Ф. Роценцвейга, Ю. Хабермаса, які намагались виявити умови глибинного спілкування з Іншими. Звісно, відомим мислителем, який гостро висвітлював проблематичність становища людини в сучасному світі, є відомий австрійський психіатр та філософ В. Франкл. Роботи І. Ялома, відомого американського психолога, також присвячені екзистенційній проблематиці.

Виклад основного матеріалу. Передтечею екзистенціалізму можна вважати філософію С. Кіркегора, який чітко озвучив той стан, який ми зараз називаємо екзистенційною кризою. «Де я? Хто я? Як я потрапив сюди? Що являє собою сутність, яку називають цим світом? Що означає цей світ? Хто заманив мене в цей світ? Чому мене не запитали, чому не ознайомили з його манерами і звичаями, замість того, щоб жбурнути мене до його лав, начебто я був куплений якимось викрадачем людей, торговцем душ? Як мені отримати користь із цього великого підприємства, яке називають реальністю? Чому воно має бути мені корисним? Хіба це не добровільна справа? І якщо я змушений у ній брати участь, то де директор? Я хотів би висловити йому зауваження. Директора немає? Куди ж мені звернутися зі скаргою?» [1, с. 60]. Філософські погляди С. Кіркегора були розвинені та поглиблені представниками екзистенціалізму у ХХ ст. Вже тоді екзистенціалізм виникає як реакція на ті соціально-політичні обставини, які кардинально змінили образ світу. Війни та революції були ознаками не величч людини, а її руйнівного начала; потужний науково-технологічний прогрес яскраво продемонстрував, що людина не лише творець, але й істота, яка здатна використовувати всі досягнення та надбання науки проти собі подібних. Людина поставала розгубленою та невпевненою в собі, вона втратила своє духовне коріння, сенс існування та не бачила виходу із ситуації; вона опинилась в ситуації екзистенційного вакууму. В. Франкл досить вдало описав причини цього стану у своїй відомій праці «Людина в пошуках сенсу»: «...це наслідок подвійної втрати, якої зазнала людина, відколи стала по-справжньому людським створінням. На початку власної історії людина втратила деякі з основних тваринних інстинктів, які визначають поведінку тварини та оберігають її. Така охорона, як Рай, назавжди втрачена для нас; людина повинна здійснювати вибір. Окрім цього, людина зазнала іншої втрати у більш ранньому розвитку, оскільки традиції, які скеровували її поведінку, зараз швидко занепадають. Жоден інстинкт не підказує їй, що робити, і жодна традиція не каже їй, як вчинити; іноді людина навіть не знає, що хоче робити» [2]. Україна зараз переживає складні часи, схожі емоційні переживання є характерними для її громадян, які стикнулись з надзвичайно сильною екзистенційною кризою. І це не дивно: ніхто з нас не є супергероєм, здатним здолати все та миттєво виробити захисні механізми для супротиву зовнішнім негараздам. Проте питання самої екзистенційної кризи, її причин, наслідків та шляхів виходу з неї ставити потрібно негайно. Якщо ми «затримаємось» в цій кризі, це може коштувати нам існування нації та держави.

Які були причини цього екзистенційної кризи, в якій ми опинились? Перш ніж, дати відповідь на це питання, потрібно максимально відкинути всі «ідоли» і подивитись на нинішню ситуацію максимально безпристрасно. Безумовно, першою причиною є та війна, в яку ми були втягнуті не за власним бажанням. На нашу країну підступно напали, знищують наші міста, села, вбивають наших людей, руйнують інфраструктуру, ведуть активну інформаційну війну. Всі демократичні, гуманістичні, правові принципи, гарантії безпеки були спотворені. Складається враження, що все, у що ми вірили до початку війни, виявилось до певної міри ілюзією. Це не означає, що населення України впало у відчай чи склало зброю. Проте на емоційному рівні ми всі відчули оцю внутрішню прірву, в яку нам прийшлося зазирнути. Ми всі відчули, що світ вже ніколи не буде таким, яким він був до початку війни. Це все не могло не накласти відбиток на нашому світосприйнятті/світовідчутті.

До причин екзистенційної кризи можна віднести і внутрішні фактори. Якщо початок війни відзначався значним піднесенням патріотизму і кризові явища повною мірою ще не давали про себе знати (хоча були наявні), то впродовж двох років ситуація змінилась. Корупція, правова незахищеність та несправедливість, політичні суперечки, байдужість до війни певної категорії населення, втрата довіри до наших союзників, втрата довіри до наших ЗМІ, безробіття, падіння рівня життя, смерть близьких – все це спричинило падіння національного духу загалом. Хтось розчарувався, хтось просто втомився боротись із зовнішньою несправедливістю і не розуміє, чого очікувати в майбутньому, а хтось відчуває абсурдність всього, що відбувається. «...У всесвіті, раптово позбавленому ілюзій і світла, людина почувається чужинцем. Це вигнання є непозбутне, тому що людина позбавлена пам'яті про втрачену батьківщину або надії на землю обітовану. Цей розлад між людиною і її життям, між актором і його лаштунками, власне, і є почуття абсурду» [3, с. 7]. У людей з'являється думка про те, що наші найбільші вороги – це внутрішні вороги. Не думаю, що Україна унікальна в таких проявах. Під час будь-якої війни в історії ми могли спостерігати подібні тенденції. Але вони є і є дуже небезпечними, оскільки руйнують нашу націю зсередини. Всі ці зміни настрою впливають на психіку людей. Зокрема, останні статистичні дослідження, надані Gradus Research Company, свідчать про те, що 55% респондентів відчувають втому та безсилля через невизначеність і мінливість війни. Серед інших найпоширеніших станів опитаних переважають напруженість (43%), роздратування (32%), безсилля (31%), розчарування (29%), обережність (28%), страх (28%) та гнів (25%) [4]. Голова МОЗ Віктор Ляшко 7 червня 2022 року заявив, що «з кожним днем кількість людей, які зазнаватимуть наслідків для свого психічного здоров'я, зростатиме. Навіть на тих, хто зміг стійко перенести перші місяці війни, чекає ментальне виснаження, адже звикання до постійного перебування в умовах війни також може негативно вплинути на психічне здоров'я» [5]. За прогнозами МОЗ, близько 15 млн українців потребуватимуть психологічної підтримки, близько 3–4 млн людей можуть призначати медикаментозне лікування [5].

Дуже влучно цей стан описав Е. Ремарк у своїй книзі «Час жити і час помирати»: «Тепер ми – старі, але без досвіду старості. Старі, цинічні, позбавлені віри, інколи сумні. Не часто, але сумні» [6, с. 112]. Перебуваючи в такому акцентуїзованому стані, людина, з одного боку, відчуває відчай, але з іншого боку, прагне його подолати. Проблема в тому, що більшість людей не знає, як це зробити. Вихід з такої ситуації потребує просто велетенських внутрішніх зусиль кожного з нас. В нагоді можуть стати не лише психологічні та релігійні практики, але й філософські. Останні можуть допомогти стабілізувати внутрішнє життя людини, надати осмисленості існування, вивести людину з «крутого піке». Зокрема, останніми десятиліттями надзвичайної популярності здобули духовні практики стоїцизму. Виникнення та розвиток стоїчного вчення також припадає на досить активний

та нестабільний історичний проміжок часу – період пізньої античності, який відзначається розпадом полісної системи, створенням потужної Римської імперії, розширенням політичних, економічних та культурних кордонів, значними соціально-політичними конфліктами. Це час, коли людина втратила впевненість у собі та майбутньому, переживала кризу самоідентифікації. Стоїцизм став відповіддю на труднощі та запити людини, оскільки запропонував такі духовні практики, які здатні стабілізувати та зрівноважити людське існування. Стоїки даремно не обнадіювали людину та спирались лише на її реальні можливості. В мінливому та нестабільному світі вони хотіли допомогти людині віднайти внутрішній спокій та щастя. Зацікавлення стоїцизмом не згасло впродовж наступних століть. Причина цього криється у самій світоглядній системі стоїцизму, яка є надзвичайно відкритою та здатною залучити в свої лави широкі пласти населення незалежно від статусної, національної, расової чи релігійної приналежності. Філософія стоїків – це не просто абстрактна позиція, яка відірвана від життя. Це практика та досвід людського існування, спроба не просто зрозуміти цей світ, але й віднайти ті методи та шляхи, які допоможуть людині максимально ефективно справитись з труднощами та негараздами, збалансувати своє життя та налагодити гармонійну комунікацію з іншими людьми. Сучасний стоїк М. Пільюччі, прагнучи стабілізувати людське існування, виділяє три необхідні практики: дисципліна бажання, дисципліна дії та дисципліна згоди [7].

Дисципліна бажання «вказує, що нам належить і не належить хотіти» [7]. Для стоїків характерне чітке відчуття того, що є речі, над якими ми владні, і над якими ми влади не маємо. «Є такі речі, що лежать в межах нашої сили, і такі, що лежать поза межами нашої сили. У межах нашої сили лежить наш погляд, мета, бажання, почуття відрази, одним словом, усі справи, що є нашими власними справами. Поза межами нашої сили лежить тіло, власність, репутація, становище – одним словом, усі справи, що поправді не є нашими власними правами» [8, с. 43]. Людина дуже часто переживає за речі, які їй насправді не належать і через це відчуває сум, біль та розчарування. Як тільки вона зрозуміє те, що знаходиться в її силі чи залежить від неї та її дій, то їй стане простіше сприймати реальність.

Дисципліна дії. Мислителі переконані, що знаючи, що в нашій владі, а що ні, ми зможемо адекватно вибудувати стратегії власної поведінки. Стоїки переконані, що реагуючи на будь-яку ситуацію, ми повинні спиратись не на емоції, а на розум. Емоції є поганим радником, оскільки вони здатні затьмарити наше бачення реальності, викривити та спотворити його. Зокрема, коли ми гніваємось, ми не здатні контролювати себе та свої дії. Відповідно, ми не можемо повною мірою і бути відповідальними за них. Тому свобода людини проявляється тоді, коли ми керуємо емоціями, а не вони нами. Деколи вважають, що стоїки є занадто беземоційними. Проте це поверхнєве бачення: стоїки не заперечують емоційної сфери людини, вони вважають, що їй необхідно контролювати, коли вона заважає нашому формуванню та становленню. Доля людині може підкидувати різні «м'ячі», ми ж повинні навчитись з ними грати, грати розумно і правильно; людина повинна навчитись приймати виклики долі гідно і мужньо.

На даний час Україна знаходиться в стані війни, і почуття ненависті до нашого ворога надзвичайно гостре. Прояви ненависті спостерігаються не лише в побуті, щоденному спілкуванні, але й з'являються в засобах масової інформації, в політичному просторі. Реакція громадськості, як правило, чітка та однозначна. В руслі цих подій виникають питання: чи адекватними є прояви ненависті, чи є якась межа її прояву, чи можна ненавидіти всіх ворогів? якими є наслідки прояву ненависті для наших громадян? Відповідаючи на ці питання, відзначити наступне:

– людина не може позбутись ненависті як почуття. Вона не можемо позбутись жодного нашого почуття. Наші почуття завжди інтенціональні, спрямовані на Іншого, вони

соціальні та амбівалентні. Допоки ми знаходимося в сфері людського, ми це людське переживаємо, відчуваємо та оцінюємо. Ми любимо чи ненавидимо Іншого. Ненависть фіксує, що перед нами Інший, який є для нас пеклом, але він Є [9]. Певною мірою, Інший для нас володіє негативною цінністю, адже саме цього Іншого ми хочемо позбутись, усунути, знищити. Коли ми не вбачаємо в Іншому ніякої цінності (навіть негативної), всі почуття зникають (і ненависть теж). Тож допоки ми відчуваємо (любимо та ненавидимо) ми знаходимося в сфері людського існування;

– проте ненависть «працює» двоюко: з одного боку, вона спрямована на заперечення Іншого, його знищення, з іншого боку, ненависть руйнує нас самих. Навряд чи об'єкту нашої ненависті є діло до того, що ми відчуваємо, це почуття розбалансовує нас самих, це в нас воно стимулює зривання найгірших якостей, це ми втрачаємо людське обличчя.

Форми ненависті далеко не завжди прийнятні та можуть бути пов'язані саме з втратою людськості в нас. Як же справитись з почуттям ненависті в таких складних умовах, щоб не втратити людське обличчя? Чи може ненависть мати адекватні межі? До якої межі можливим є прийняття/виправдання ненависті? Війна в Україні актуалізує це питання. Наведемо приклад на волонтерському рухові, який значно розповсюдився з початком війни. Представники волонтерського руху, звісно, не люблять ворога та роблять все, щоб допомогти захисникам. Проте в процесі діяльності не всі відчувають руйнівну та деструктивну ненависть, оскільки вони її переспрямовують у соціальну корисну працю, сублімують. Такий психологічний захист допомагає волонтерам не втратити залишки людяності, не дає гострим наконечникам ненависті поцілити в них самих. Тому всі волонтери в один голос говорять, що безглуздо просто ненавидіти вдома в затишних умовах, необхідно переспрямовувати свою негативну енергію в донати, в справу та дії. Це надасть впевненості, сприйтиме єднанню людей, підсилить почуття власної корисності, усуне відчуття безпомірності. Таким чином, ми не дамо ненависті засліпити нас, зруйнувати зсередини, порушити наш внутрішній баланс. А це у свою чергу дозволить нам об'єктивніше оцінювати події, в які ми занурені.

Дисципліна згоди вказує на те, які помилки ми допускаємо при роздумуванні та заклякає спиратись лише на достовірні переживання. Логіка є для них способом розрізнення та розглядати все, що нас оточує. Логіка завжди виступає тим скальпелем, що чітко розвдодить хибне та істинне. Вона є незамінним елементом самодисципліни та самоорганізації.

Поради стоїків є надзвичайно актуальні нині, оскільки надають людині механізми самодисципліни, врівноважують її внутрішнє життя, стабілізують його та, як результат, надають сил для самореалізації. Пануючи над своїми емоціями людина дійсно здатна сприймати світ прозоро, а критичне мислення надасть змогу правильно осмислити події, які відбуваються навколо і зробити правильні висновки.

Ще однією умовою виходу з наявної екзистенційної кризи є віднайдення сенсу нашого існування. Кожен громадянин нашої країни нині озвучить цей сенс однаково: ПЕРЕМОГА! Проте й тут нас підстерігають гострі та невидимі камені. Звісно, перемога над агресором об'єднала всіх людей та надала їм сенсу існування тут і зараз. Проте окрім віднайдення сенсу, потрібно його правильно розуміти, потрібно усвідомити, що потрібно для досягнення мети. На жаль, не все так просто. Для пересічної людини перемога отожднюється з перемогою на полі бою. І це безумовно важливий момент. Але ворога перемагають не лише на полі бою, а й на полі духовному. Ми повинні зрозуміти, що перемога в бою буде лише першим етапом справжньої перемоги. Справжня перемога буде лише тоді, коли ми будемо здатні до формування справжнього громадянського, демократичного суспільства, заснованого на принципах гуманізму. Ті внутрішні суперечності, які ми спостерігаємо

на даний час в нашій країні, свідчать про те, що суспільна свідомість знаходиться ще на етапі становлення: в нас присутні брак ініціативності, звикання до війни, роздрібленість, відстоювання егоїстичних інтересів, корупція тощо. Потрібні радикальні зміни на рівні свідомості, адже без цього неможливим є повноцінне формування нації. Хочеться сподіватись, що ми зможемо подолати ці внутрішні негаразди, але це не відбудеться саме собою. Жодна підтримка союзників не здатна проробити цю внутрішню роботу за нас. Жодна перемога на полі бою не виправдає себе без цих внутрішніх трансформацій. Здавалось би сенс нашого існування є – перемогти ворога, але ми повинні ще перемогти у внутрішній війні за самих себе!

Висновки. Українське суспільство знаходиться нині в дуже складному становищі: з одного боку, воно стикнулось з зовнішньою агресією, спрямованою на винищення нації, з іншого боку – з внутрішніми соціально-політичними проблемами, які потребують негайного розв'язання. Все це спричинило виникнення складної екзистенційної кризи, проявами якої є втома, розчарування, жаль, сум, горе, втрата надії на майбутнє тощо. Для виходу з цієї екзистенційної кризи необхідною є акумуляція всіх духовних та фізичних сил суспільства. В цьому можуть допомогти різноманітні духовні практики. Стоїчна філософська традиція пропонує нам певні методи стабілізації внутрішнього світу людини: дисципліна бажання, дії та згоди. Важливим аспектом виходу з кризи є чітке окреслення сенсу нашого існування. Сенсом існування кожного громадянина України є Перемога над ворогом. Проте також важливо усвідомити, що перемога на полі бою буде лише первинним етапом реалізації цього сенсу. Необхідною є також глибинна духовна трансформація суспільної свідомості громадян, яка надасть можливість в майбутньому побудувати громадянське, демократичне суспільство, засноване на гуманістичних принципах.

Список використаної літератури

1. Kierkegaard S. Repetition and philosophical crumbs. Oxford University Press. 2009. 226 p.
2. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. URL: <https://readukrainianbooks.com/page-25-1657-ljudina-v-poshukah-spravzhnogo-sensu-psiolog-u-konctabori-viktor-emil-frankl.html> (дата звернення: 13.02.2024).
3. Камю А. Міф про Сізіфа. «Портфель». 2015. 105 с.
4. Градус українського суспільства під час війни / дев'ята хвиля. URL: <https://gradus.app/ru/open-reports/wartime-survey-ukrainian-society-ninth-wave/> (дата звернення: 13.02.2024).
5. Після війни психологічна допомога знадобиться щонайменше 15 млн українців. Слово і діло. 7 червні 2022 р. <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/07/novyna/suspilstvo/pislyavijny-psuholohichna-dopomoha-znadobytsya-shhonajmenshe-15-mln-ukrayincziv-lyashko> (дата звернення: 13.02.2024).
6. Ремарк Е. Час жити і час помирати. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1974. 327 с.
7. Pigliucci M. How to be a Stoic: Using Ancient Philosophy to Live a Modern Life. Basic Books. 2017. 288 p.
8. Епіктет. Енхейридїон і Фрагменти. Буенос-Айрес: Видавництво Юліана Середяка, 1976. 106 с.
9. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 855 с.

SPECIAL FEATURES OF THE EXISTENTIAL CRISIS IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Oleksandra Stebelska

Lviv Polytechnic National University,

Institute of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy

S. Bandera str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

Crises are an integral part of any development process; they reveal problems and contradictions and stimulate their resolution. In particular, existential crises indicate the need to rethink past experiences, self-determination, development strategies, and the search for meaning of life. These crises are accompanied by feelings of helplessness, uncertainty, and disappointment in life. The experience of existential crises is typical not only for individuals but also for entire societies. Modern Ukrainian society is facing an extremely powerful existential crisis. This article analyses the causes, consequences and ways out of this crisis. It is noted that the existential crisis is caused by both external and internal factors. One of the main reasons that provoked it is the military aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine and the desire of its eastern neighbours to destroy the Ukrainian nation. The citizens of Ukraine not only united against a common enemy, but also experienced all the contradictions in the political and social life of the society. Their perceptions of democratic ideals, legal principles, and security were shaken. All this could not but leave an imprint on their worldview. Difficult external and internal circumstances require us to accumulate all physical and spiritual resources for the survival and prosperity of the nation. The author points out that stoic philosophical practices can be useful to us; the discipline of desire, the discipline of action and the discipline of consent are methods that can help stabilise the inner life of each of us, give us strength and confidence, promote the development of critical thinking, etc. The article states that an important condition for overcoming the current existential crisis is a clear definition of the meaning of our lives. For us, this meaning is Victory. But in addition to the physical victory over the enemy, we need a profound transformation of social consciousness.

Key words: war, hatred, existential crisis, stoic philosophical practices, meaning of life, spiritual transformation.